

Майдан: від «простору протесту» до «урбаністичного спільного». Як творилась урбаністична евтопія

Ігор Тищенко
Світлана Шліпченко

1.

**Майдан:
географічна,
соціальна
і просторова
диспозиція**

До кінця так і неясно, чи те місце, яке згодом стало відоме як Майдан Незалежності, колись мало чи отримувало *статус* «міського спільного». Очевидно, тут з більшою мірою вірогідності можна говорити про спонтанну, несвідому апропріацію цього простору на околиці (межі) міста як такого міського спільного.

На початках *commons* (спільне) позначало спільні і вільні території, якими могли без обмежень користуватися члени громади, а також і місце для загальних зборів: *commons* у сенсі наступника римського *promerium*'а як земель для випасу худоби в античних містах¹ і в англійській традиції — *commons* як землі громади, що слугують природним бар'єром² і мають обмежувати розростання міста й утримувати його центральну частину на певній відстані від сільської місцевості. Тобто йшлося про додаткову функцію стримування розростання міста і поділу території.

Десь до 1830-х років частина території нинішнього Майдану Незалежності була відома як Козине болото³. Назва має натякати

на те, що містяни могли використовувати цю територію як пасовисько для кіз — щось на кшталт спільного вигону в нашій традиції. І доти Київ складався з трьох мало пов'язаних між собою частин, що в принципі цілком вкладалося в класичну середньовічну диспозицію. Верхнє місто (як осідок, місцезнаходження світської влади) слугувало політичним центром. Нижнє місто — Поділ, з його ринковою площею та численними етнічними спільнотами торговців і ремісників — комерційним. І нарешті, на віддалі, на Печерських пагорбах — «духовний центр» — Лавра та монастирі утворювали релігійний центр. Однак уже наприкінці 18 ст. Старокиївська фортеця повністю втратила своє оборонне значення (головною фортецею тепер була Печерська), а відтак історія площі починається з ліквідації валів і бастионів, розпланування замість них базарної площі та нової вулиці.

Майдан розташований якраз на тому місці, де сходяться всі три названі вище частини⁴.

У 1850-х роках місцину поглинає місто в процесі активної експансії, і незабаром вона перетворюється на одну з міських площ, якою завершується Хрещатик — вулиця, прокладена на місці Хрещатого яру, що стає буржуазним бульваром — головною комерційною вулицею міста (подібно до своїх тогочасних аналогів в Європі та Північній Америці, але, звісно ж, набагато менших масштабів). 1876 року після такої-сякої реформи самоврядування на площі постає будівля міського парламенту (Думи), і звідси площа отримує назву Думська й стає центральною площею міста⁵.

1944 року, за рік до закінчення Другої світової війни, площу, яку від 1935 року почали називати «площею Калініна», було включено до загального великого і помпезного проекту — мегаломанічного плану повоєнної відбудови Хрещатика. Саме в результаті перебудови та переозначення Хрещатик стає «головною вулицею міста», перебирає на себе функцію головної процесуальної осі та магістралі — *magistrale* (і не лише у сенсі транспортної артерії).

Соціалізм постулював гасло про те, що «все належить народу», відповідно — народіві начебто мало належати місто і його простори. Передовсім вочевидь ішлося про такі традиційні чи архетипні відкриті публічні простори, як вулиці, площі, публічні парки.

Перед «соціальними архітекторами» режиму ставили завдання створити церемоніальні «проїзди» — магістралі та парадні площі, здатні акумулювати величезні маси народу, що мало б стати в нагоді для централізації та взятті під контроль усього просторового досвіду містян, політик простору та навіть урбаністичної традиції. Тут спрацьовував не лише «елемент масовості» та «залучення й підпорядкування натовпу» (Sanetti, 1979: 145–53; Луначарський, 1967: 401–6), а й «участі у дійстві» (пор. Коннертон, 2004 [1989]; Foucault, 1991 [1977]): з одного боку, архітектура ефективно застосовує «церемоніальний аспект» як інструмент розпланування міських просторів (пор. Шоау, 1969), з іншого — певні конвенції театральності, просторової драматургії (з барокового спадку) беруть на озброєння для унаочнення просторового порядку «політичного господаря» і підкорення простору. Іншими словами, тоталітарні та авторитарні режими використовують елемент «масовості» не так для того, щоб створити чи підтримати структури і сенс належності до міської спільноти (конкретного місця) з її пам'яттю, історією, просторами, традиціями, як для того, щоб вибудувати механізм належності до «транстериторіального» — у сенсі позатериторіального і надтериторіального — колективного тіла. Вочевидь, саме для цього була потрібна велика відкрита площа, і тому в результаті повоєнної реконструкції Майдан розширено більш як удвічі.

Невтомні спроби нав'язати систему жорстких обмежень на просторові практики — і «церемоніальні», і повсякденні — чудово демонструють репресивне начало політик простору, запроваджених державою. Тобто політики обмеження, дозволу/заборони та регуляції ще раз наголошують жорстко зрежисовану природу *публічності* в тоталітарній/авторитарній державі та апропріацію публічних просторів владою (в Лефортовому розумінні терміна) (Lefort, 1989: 11–2).

У 1976–1981 роках площа/Майдан зазнала ще однієї масивної реконструкції. Цього разу її було перейменовано на площу Жовтневої Революції, а для підтвердження назви спорудили грандіозний пам'ятник Леніну (1977) (О. Малиновський, М. Скибицький — архітектори, В. Бородай, І. та В. Зноби — скульптори), який у буквальному сенсі «душив» весь простір довкола себе, нависаючи своєю масою

над площею та поодинокими перехожими. У реєстрі повсякдення він/памятник був радше невидимкою, розчиняючись у сірому доквіллі.

Звісно, монумент може здаватися й «невидимим», але знак завжди був на своєму місці. У результаті реконструкції площа стала місцем кульмінації, апофеозу процесів та остаточно була поділена транспортною магістраллю на дві частини (йдеться про поділ і символічний, і фізичний): «офіційний», або ж церемоніальний (той бік, що «під Леніним», на якому встановлювали трибуни для партійних/політичних лідерів), і «неофіційний», ближчий до повсякденного, хоча й з регламентованим характером публічності цього простору (Шліпченко, 2009: 28–31).

З кінця 1980-х площа стала чимось на кшталт київського Гайд-парку: за будь-якої погоди, влітку і взимку тут збиралися містяни та представники різноманітних політичних партій і рухів, щоб висловити свою думку з приводу політичних подій або ж покритикувати чи запропонувати своє вирішення поточних політичних і соціальних проблем. Тобто можна сказати, що відбулася реконцептуалізація та переозначення простору, він став набувати рис «ідеального публічного простору» — коли публічність є результатом постійного процесу «присвоєння» простору (апропріації в Лефевровому розумінні) (Lefebvre, 1991: 33–4, 142–6, 163–8), а «природа» цього простору як публічного *продукується* через соціальні та просторові практики, породжені та регламентовані цим простором, через використання, апропріацію цього місця саме як публічного простору (Mitchell, 2003: 128–30). Далі була Революція на граніті (1990 — коли студенти оголосили голодування, вимагаючи відставки прем'єра, і вперше застосували тактику політичної «окупації простору»), потім, 24 серпня 1991 року, площа стала одним із центрів потужних політичних демонстрацій, було проголошено незалежність, пам'ятник Леніну знесено, а площу перейменовано у Майдан Незалежності. Майдан стає центром політичного життя, головним місцем громадянських і політичних демонстрацій і протестів — і не лише для міста, а й для всієї країни. Саме відтоді Майдан є тим публічним простором, де, «окупувавши» територію, політичний рух може заявити про себе, бути *побаченим і почутим* (Mitchell, 2003: 129).

2001 року центром народної політичної кампанії спротиву *Україна без Кучми* знову стає Майдан. Паралельно з активним політичним використанням цього простору бачимо такі ж активні спроби «влади» і «капіталу» підкорити й приборкати його, вгамувати і взяти під контроль, «умиротворивши за допомогою капучіно» (Zukin, 2010: 4) чи «диснеїзувавши» — тобто спроби нав'язати «єдино правильний», «єдино можливий» спосіб використання площі через комерціалізацію та «фестивалізацію» публічного простору (ще одну велику реконструкцію Майдану 2000–2003 років приурочено до 10-ої річниці Незалежності, яка, власне, перетворила його просто на дах торговельного центру). Попри це 2004 року Помаранчева революція знову відновила тактику «політичної окупації» публічного простору, продемонструвавши тяглість традиції «політичної присутності» на Майдані. Відтоді остаточно закріплюється політичний складник цього публічного простору — Майдан стає не просто «місцем» протестів, а й потужною метафорою «громадянськості» та громадянської згуртованості. Нова політична традиція велелюдних регулярних зібрань на Майдані дістає назву віча^{6, 7}.

Після трагічних днів лютого 2014 року тисячі й тисячі людей приходили на випалену площу, яка наче оживляла апокаліптичні видіння, щоб вшанувати пам'ять загиблих. Однак вже влітку⁸ після силового очищення території майдан майже повертає свій звичний вигляд («наче нічого не сталося»), хіба що нижню частину вулиці Інститутської так і не наважилися відкрити для транспорту⁹.

2. Майдан: публічні простори і ситуативні спільноти

Усе почалося з протесту молодих людей, які мирно стояли на Майдані, вимагаючи від тодішнього президента Януковича підписати Угоду про асоціацію з ЄС. Детонатором ситуації стало жорстоке побиття і розгін студентів у ніч на 30 листопада 2013 року. Наступного дня після мільйонного мітингу протестувальники «окупували» площу і розбили наметовий табір, плануючи безстроковий протест і вимагаючи відставки уряду (використовували гасло 2004 року — *Банду*

геть!). Одночасно почалося спорудження перших імпровізованих барикад на Майдані (із частин святкових декорацій) і на вулицях, що вели до урядових будівель на Липках. Серед інших було заявлено і вимогу повернути громадянам право на місто як право висловлювати свою думку щодо змін у режимі використання публічних просторів, право бути «політично присутніми і видимими» у центрі міста. Це також означало право на несегрегований і доступний для всіх без обмежень публічний простір, який на той час звузився до комерціалізованих просторів і регульованих просторових практик, можливості перебування в якому зводилися й обмежувалися невибагливим «споживацьким набором» (особливо у переддень Різдвяних свят). Іншими словами, закладалася стара, випробувана програма «пасивного споживання міста як видовища», де містян максимально обмежували в активній участі у творенні свого міста через політичну дію (пор. Low, Smith, 2006: 23). (За роки до Майдану центр міста в буквальному сенсі перетворився на майданчик для споживання видовищ – танцювальний конкурс *Майданс*, безплатні концерти поп-зірок під час усіх свят, фан-зона під час Євро-2012.) Власне, офіційні особи міста і держави покликалися на «необхідність звільнити Майдан, щоб можна було там встановити ялинку»^{10, 11}.

Після перших стихійних пікетів Кабінету Міністрів і Верховної Ради 1 грудня 2013 року доступ до «урядових кварталів» Печерська було моментально обмежено, вулиці перекрито, спецзагони міліції в бойових обладунках оточили територію. Водночас під «печерськими пагорбами» Майдан функціонував як укріплений парамілітарний табір, надаючи всім протестувальникам можливість перебувати в «самому серці» міста. (Вже усталена антропоморфна метафора цього простору, яку й донині активно застосовують переважно в рекламі – «нова *Billa* відкривається в самому серці столиці», – одне з недавніх гасел, раніше те саме формулювання успішно використовували для ТРЦ *Глобус*.)

Упродовж трьох місяців Майдан функціонував як самоврядний «орган громади», зі своєю щоденною рутинною, який жив своїм власним життям буквально всередині, «у серцевині» міста, там було запроваджено нові локальні топоніми, виникли й нові просторові практики. До специфіки функціонування Майдану можна також віднести «вахтовий метод», за яким було організовано протестувальників, або щотижневі багатотисячні «віча» – у «мирний» період майже щобудня о 6 вечора опозиційні лідери намагалися звітувати громаді про перебіг останніх подій. Варто зауважити, що намети широко репрезентували географію країни – від Бродів до Донецька, а люди, які мешкали в одному наметі, зазвичай приїздили з одного й того самого місця: родичі, друзі, знайомі, колеги чи односельці (мінітериторіальні спільноти) – всі вони ділили їжу і дах над головою, організовували «варти», «зміни», дозвілля та свій нехитрий побут, за одним столом святкували Різдво і Новий рік, стояли пліч-о-пліч на барикадах.

Окрім того, Майдан функціонував і як своєрідний «військовий додаток» – розширення громадянського суспільства, або ж як «військовий корпус» громадянського суспільства. Територіальні, соціальні та мілітарні аспекти самоорганізації Майдану, як от поділ на «сотні», принципи оборони по периметру, квазіфортифікаційні споруди (лінії укріплень, тимчасові дерев'яні сторожові башти), намети й загони територіальної оборони за принципами територіальної належності, можуть здатися алюзіями до Запорозької Січі. З іншого ж боку, вочевидь керувалися просто логікою та доцільністю.

Просторова диспозиція Місто–Майдан¹² викликала з пам'яті порівняння з облогами міст у далекі часи Середньовіччя¹³. Однак цього разу ми бачимо інверсію: барикади і фортифікації постали просто у середмісті, концентруючись передовсім під «урядовим кварталом» як осідком та уособленням «влади» – кварталами на пагорбах Печерська, де зосереджено головні адміністративні та урядові споруди (Верховна Рада, Адміністрація Президента, будівля Кабінету Міністрів, парламентські комітети тощо). Утім, більш значущою референцією, але такою, що була видимою радше для «посвяченого» та більш ангажованого дослідницького ока, були події в Парижі 1871 року. Як і за часів тієї «урбаністичної революції» поставали нові «соціальні простори» (пор. Ross, 1988). Подібно до Комуни 1871 Майдан (як явище) проявився у цілій низці імпровізаційних і раціональних жестів, спрямованих проти наявних ієрархій і порядку (соціального та просторового). Так само й барикади, що виростили у місті, було вписано у простір міста, і це «вписування» мало підричний характер. Це стосувалось і політичної/соціальної демаркації простору, але більшою мірою «підрична дія» стосувалась способу спорудження барикад. Використовувалась тактика бриколажу: предмети/об'єкти виривали зі свого повсякденного життя та звичного контексту, позбавляючи їх своєї «первинної функції» (лавки, огорожі, паркани, смітники, білборди, фрагменти горезвісної «йолки» тощо) з тим, щоб працювати у радикально відмінний спосіб. Драстична потреба у підручному матеріалі для спорудження барикад спровокувала ефект «ненавмисного» розкриття раніше закритих і недоступних просторів. Так, раптом містяни побачили пустирі на вулицях Михайлівській та Інститутській – простори, відібрані у громади міста через неправомірну приватизацію, тобто силоміць позбавлені статусу «публічних»¹⁴.

Властиво, функціонування Майдану як укріпленого табору в різні моменти свого існування виконувало різні громадські функції: у порівняно спокійний час це була фортеця – імпровізована «територія свободи», що дозволяла всім охочим вільно перебувати в центрі «ворожого» міста; натомість під час активних протистоянь Майдан нагадував радше облоговий табір, який концентрував сили для атаки на Верхнє місто.

Ціла низка ініціатив громадян – і тих, хто самоорганізувався в боротьбі за свої громадянські права, і тих, хто оперував чи управляв урбаністичним спільним – утворила «ситуативні спільноти» Майдану. Ситуативними спільнотами їх можна називати через те, що більшість з них постали, зорганізувалися й самоідентифікувалися саме у певній ситуації – як реакція на певні виклики, – об'єднані спільною метою, цілями, місцем і способом дії. Метафора «сотні» об'єднала ці «підрозділи громадянського суспільства»: самооборону, медиків, автомайдан, кухарів, митців, волонтерів. Більшість з цих спільнот функціонують і сьогодні, а також брали участь у публічних обговореннях завдання архітектурного конкурсу *Територія гідності*¹⁵.

3. Майдан: публічні простори і «спільне»

До «активів» Майдану входили не тільки «новостворені об'єкти», як-от намети і барикади, а й відкриті простори вулиць і площ (Майдану та Європейської) та ціла низка громадських будівель, «окупованих» протестувальниками. Усе назване вище загалом відповідає основним критеріям *урбаністичного спільного*, сформульованих Елінор Остром у відомих «8 принципах» (Ostrom, 1990: 180, 183–4).

Ми ж коротко глянемо саме на будівлі (най докладніше зупинимося на Українському домі) і на те, що відбувалося всередині – тобто на апропріацію їх протестувальниками як урбаністичного спільного.

Варто зауважити, що ці будинки «окупували» поступово, один за одним, а головним аргументом протестувальників було те, що споруди «належать народу» – становлять громадську власність (належать громаді міста, профспілкам, Державному управлінню справами – тобто збудовані коштом платників податків) і відтак є невід'ємною частиною публічного простору міста та міського спільного. Власне, у більшості випадків жодним чином не йшлося про «експропріацію»:

вчасно сплачували рахунки (електрика, опалення, водопостачання, комунікації тощо) та оренду (гроші надходили від громадян). Усі «окуповані» споруди забезпечували елементи базової інфраструктури для протестувальників (ночівля, харчування, гігієна, меддопомога), і в усіх діяв досить жорсткий внутрішній розпорядок і правила¹⁶.

Будинок Київської міської державної адміністрації збудовано у 1950-х як частину великого проєкту післявоєнної відбудови Хрещатика; належить територіальній громаді міста. У листопаді 2004 року (часи Помаранчевої революції) депутати міської ради та й сам тодішній мер Олександр Омельченко дали дозвіл протестувальникам «окупувати» споруду. А навесні 2013 року спецзагін міліції застосував жорстку силу до журналістів та активістів, які спробували зайти до мерії на сесію міської ради, щоб проконтролювати корупційні об'єкти депутатів із землею. Під час подій Революції гідності тут було обладнано місця перебування протестувальників, їдальню, шпиталь.

Будинок профспілок збудовано під час реконструкції Майдану 1970–1980-х років; власність профспілок УРСР (а тепер відповідно України). 2004 року його також було «окуповано» – надано в розпорядження протестувальників адміністрацією. У 2013–2014 роках окрім базової інфраструктури (казарми/місця ночівлі протестувальників, їдальні, меддопомога) тут діяв Штаб національного спротиву і прес-центр Майдану. Досі триває розслідування справи про підпал Будинку в ніч на 19 лютого 2014 року, але все сходиться на тому, що «операцію» провів спецзагін Альфа. І досі не озвучено офіційно кількість загиблих під час пожежі.

Ще одна споруда – Міжнародний центр культури і мистецтв Федерації профспілок України, простіше і звичніше – *Жовтневий палац*. Він має довгу і непросту історію: спроектований у 1838–1842 роках знаним київським архітектором Вікентієм Беретті як Інститут шляхетних дівчат, після 1917 року був катівнею ЧК і НКВД. Після Другої світової війни, від 1957 року, отримав статус «клубу профспілок» (з усіма відповідними імплікаціями) і відтак функцію концертно-розважально-просвітницького закладу, яку його адміністрація частково відновила вже після трагічних подій 2014 року (саме біля його підніжжя, на вулиці Інститутській, розстрілювали людей 20 лютого). А 2004 року він так само слугував прихистком протестувальникам.

І, нарешті, *Український дім*. Збудовано у 1978–1982 роках як музей Леніна (відповідно – працювала група «придворних архітекторів» на чолі з Вадимом Гопкалом). Колосальна статуя Леніна в інтер'єрі споруди не залишала жодних інших можливостей для «прочитання» цього простору і функції будівлі, власне, будівля слугувала такою собі оболонкою, контейнером для «комуністичного ідола». Власником будинку і досі є Державне управління справами, а статус державного підприємства під назвою «Національний центр ділового та культурного співробітництва Український дім» не залишав його дирекції іншого вибору, як здавати ледь не кожен квадратний метр будівлі в оренду (виставкам-продажам промислових товарів, книжковим та іншим ярмаркам, під проведення конгресів і конференцій тощо), щоб отримати кошти на оплату принаймні рахунків за опалення та електрику цієї дивовижно неенергоефективної споруди.

Вочевидь можна стверджувати, що саме Український дім став і випробувальним майданчиком, і своєрідним «шоу-кейсом» – саме тут ми бачимо присутність і діяльність численних «ситуативних спільнот» Майдану¹⁷, саме ця споруда продемонструвала свій потенціал функціонування як «урба-

ністичного спільного». Знову ж таки, окрім базових потреб, тут було запропоновано «культурну» й «освітню» програми. Характерно, що всі публічні події — лекції, презентації, показ кінофільмів, дискусії, групи психологічної підтримки тощо — проводили якраз на тому місці, де колись стояв гігантський Ленін, і адресували ці заходи не тільки «резидентам» Укрдому чи протестувальникам, які постійно перебували на Майдані, а й усім охочим мешканцям міста¹⁸.

Активно працювала «Бібліотека Майдану» (спільнота діє і сьогодні): люди приносили з дому книжки і періодику для поповнення фонду, волонтери і волонтерки працювали бібліотекарями, запити розміщували в мережах, а надлишки книжок передавали в сільські бібліотеки. А, наприклад, «Відкритий Університет Майдану» пропонував серйозну лекційну програму з широкого спектра тем: з історії, економіки, правознавства, менеджменту, практик лобювання, освітніх методик тощо.

Український дім — конкретна фізична локація та інституція, де відбувалися не тільки «вимушені» комунікації (резиденти спілкувались одне з одним і знаходили порозуміння для забезпечення повсякденної «майданної рутини»), а й численні події для відвідувачів, у цьому сенсі видається квінт-есенцією *урбаністичного спільного*. За словами всіх наших респондентів¹⁹, «грумада Укрдому» діяла на засадах самоврядування, мала цілком ефективні канали комунікації, розробила чіткі правила щодо застосування та користування, апропріації спільних ресурсів, які було адаптовано до локальних умов, і головне — ця спільнота утворилася й успішно функціонувала саме завдяки довірі її членів один до одного. Хоча навряд чи «мешканці Укрдому» керувалися теоретичними побудовами для облаштування свого повсякденного життя та організації функціонування будівлі.

На закінчення. Майдан: планування урбаністичної утопії

Події Револуції гідності 2013–2014 років і наступної громадянської мобілізації демонструють і засвідчують громадську вимогу до реконцептуалізації наявних і створення нових публічних просторів в українських містах. З одного боку, Майдан, який функціонував як самоврядне громадське тіло (*civicbody*), яке оперувало/управляло фізичним простором урбаністичного спільного (*commons*) посеред політично ворожого міста, став прикладом радикального повернення і віднайдення публічності. З іншого боку, він/Майдан у певному сенсі об'єднав цілу низку «мікроутопічних» проектів, заснованих на місцевому управлінні урбаністичним спільним — тобто просторів, які створюють і надають місце та самі мають потенціал генерувати «ситуативні спільноти» й локальні міські спільноти.

Майдан показав, що вимога відкритих просторів соціальної дії і політичної репрезентації спільнот сильніша за намагання економічних еліт деполітизувати і соціально сегрегувати простір за допомогою кордонів, нагляду і комерціалізації, а також каналізації соціальної напруженості через популяризацію «декоративного урбанізму»²⁰.

Найбільш показовим та й просто наочним прикладом творення просторової утопії як «евтопічної практики» (від гр. *eu* — благо) в сучасній Україні можна назвати відкритий міжнародний конкурс *Територія гідності*, спрямований на створення відкритого публічного простору в центрі Києва, на Майдані та прилеглих територіях. Цей конкурс водночас є й першим в Україні прикладом виняткової публічності у сфері планування²¹.

Потреба відновлення і реконструкції Майдану після руйнувань, з одного боку, та необхідність увічнення пам'яті про події і подвиг героїв Небесної сотні — з іншого, стали імпульсами до переосмислення ролі публічного простору «центральної площі країни» і водночас кардинального перегляду підходів до планування. У результаті тривалих і часом болісних публічних дискусій постало й розуміння того, що «увічнення пам'яті» неможливо досягти просто поставивши «монумент» на площі²². Адже сьгоднішні концепції й практики «збереження та підтримки пам'яті про події» у просторі міста, а тим більше — про події глибоко травматичні, радикально відрізняються від традиційних підходів (до яких звично вдавались і вдаються наші «придворні митці», архітектори та політики). Навіть більше, ці традиційні підходи залишають невизначеним питання «символічного послання» і способів його репрезентації.

Інакше кажучи, відкрилися принаймні два питання: як зробити так, щоб «меморіальне пам'ятство» у цьому місці не заходило в конфлікт з «пам'яттю місця» (пор. Connerton, 2009: 10–18); і, власне, *що та у який спосіб* має стати *пам'яттю* і нести *пам'ять про події* для наступних генерацій. Звісно, це не знімало проблеми збереження «ситуативної топографії» Майдану та музеєфікації — таку роботу активісти провадили ще від січня 2014 року. Постанова питання у такому ключі (з акцентуванням на *що та у який спосіб*) спрямувала публічне обговорення у площину цінностей, які мав би репрезентувати (і втілювати) новостворений простір площі. А це, своєю чергою, підштовхнуло учасників та учасниць дискусій до формулювання свого бачення «ідеалу» публічного простору, у нашому випадку — простору конкретної площі. Свою роль також зіграла і певна семіотична стабільність Майдану — тяглість урбаністичної традиції місця як центральної міської площі та відкритого публічного простору, де присутній політичний вимір.

Питання публічного простору та існування «ідеалу» публічного простору (пор. Young, 2001: 16–36) невіддільні від питання формулювання «загального блага». Власне йдеться про існування «унормовувального ідеалу» як своєїрідної *утопічної моделі*. Утопію тут ми розглядаємо як модель суспільства і, що важливо, — простору, які протиставляються наявній. Тобто утопія постає як модель суспільства, що підтримується відповідною просторовою моделлю, яка є її частиною — інтегральним складником і необхідною умовою (пор. Choay, 1997: 137–172, 271–285). До цього, мабуть, ще варто додати, що в «ідеологічному» сенсі утопічним ідеалом постає «сфера публічного», тимчасом як у «просторовому» втілення у просторах ідеї «євтопії» як уявлення про загальне благо (що, як не раз наголошував Льюїс Мамфорд (Mumford, 1979 [1961]) в принципі має закладатися в основу кожного архітектурного чи містобудівного підходу).

У загальних рисах (для нашого випадку) концепцію *urbancommons* (урбаністичного спільного) тоді можна розглядати як певну інструменталізацію ідеї «загального блага». Інакше кажучи, якщо «благо» — це *що?*, то «коммонз» — це *як?*

У сучасній Україні нова соціальна утопія бачиться великою мірою як урбаністична (чи навіть часто архітектурна). І навіть більше — як локальна і не спрямована на централізацію, контроль чи конструювання якогось «великого цілого» — нового суспільства, на противагу радянській тоталізуючій соціальній утопії з її накинutoю згори ідеєю «загального блага», матеріальні прояви якої постають у вигляді соціалістичних житлових ландшафтів і підходів до планування міста. Тому, мабуть,

така просторова утопічна модель, де поєднано уявлення про ідеальний публічний простір та урбаністичне спільне, і є тим, що можна назвати сучасною урбаністичною утопією. Основні принципи розбудови нового українського суспільства, імпульсом до чого став Майдан 2013–2014 років, сконцентровано у гаслі *гідність – воля – єдність – громада*. А конкурс *Територія гідності* та формулювання завдання для нього, зокрема, можна сміливо вважати спробою окреслити «утопічну модель» такого нового суспільства.

У формуванні конкурсного завдання активну участь брали представники і представниці всіх майданівських спільнот; завдання було розроблено у тісній співпраці між ними, командою Департаменту архітектури і містобудування КМДА та групою незалежно обраних експертів Громадської ради конкурсу.

У результаті сформовано чотири конкурсні номінації²³: Громадський простір Майдану та центрального ядра Києва; Меморіалізація подій Револуції гідності та увічнення пам'яті Героїв Небесної сотні; Міжнародний культурний центр «Український дім на Європейській площі»; Багатофункціональний музейний комплекс «Музей Свободи / Музей Майдану».

Переможцем у номінації Громадський (публічний) простір Майдану став проект групи архітекторів з Тайваню (Алесандро Мартіnelі, Ханью Чен і Ксінью Жао) під девізом *Sous les pavés, la forêt* (Під бруківкою – ліс)²⁴, який, згідно з гаслами паризьких подій травня 1968 року і загалом традиціями урбаністичних револуцій, перетворює київське середмістя на парк з мощенням гравієм. ■

1 У нашій урбаністичній традиції (і в селах, і в містечках, і в містах) маємо справу зі *спільним* саме в його розумінні та функціонуванні в ролі місць для випасу худоби.

2 Наприклад, у Кембриджі й сьогодні існує місце і навіть з такою самою назвою. Його використовують для відпочинку та пікніків.

3 Тут ми не ставимо завдання точно локалізувати місцезнаходження Козиного болота. У матеріалі Михайла Кальницького це питання розглянуто досить докладно (див. <https://www.interesnyi.kiev.ua/ne-bylo-bolota-na-meste-maydana/> (перегляд 15 березня 2016)).

4 Про драматичну історію цього місця див. презентацію Михайла Сагайдака (<http://terradignitas.kga.gov.ua/zavantazhennya/prezentatsiji> — Конкурсне завдання (перегляд 23 грудня 2015)).

5 Докладний історичний огляд не є метою цього есею, тому дозволимо собі залишити певні історичні періоди поза кадром.

6 Віче як середньовічна традиція зібрань мешканців міста за часів Київської Русі, своєрідний аналог і праобраз «міського парламенту», загальні збори містян для розгляду громадських справ.

7 Взагалі характерно, що в публічному дискурсі (також спостереження з численних розмов та інтерв'ю не тільки з «простими» учасниками подій, а й з дослідниками) спонтанно, наче з якогось «колективного несвідомого», постали численні аналогії з історичного минулого: це і порівняння просторової організації табору оборони Майдану з традиціями Запорозької Січі, і поділ на «сотні», і паралелі із ситуацією 1918–1919 років, і порівняння героїв Небесної сотні зі студентами, які загинули в бою під Крутами.

8 http://espreso.tv/news/2014/08/07/pochalasya_zachystka_maydanu (перегляд 26 листопада 2015).

9 Утім, сьогодні немає жодного офіційного документа, за яким Алея Героїв Небесної сотні (так тепер називається ця частина Інститутської) має пішохідний статус; час від часу від місь-

ких чиновників лунають ідеї її відкриття для проїзду. З літа 2014 року на тій частині Майдану, на якій височіє колона, влаштовано постійну виставку фотоматеріалів із зони АТО, яка працює як своєрідний «заповнювач» простору, фізично обмежуючи його використання для повсякденних практик.

10 Ця ялинка (або «йолка», як її називали, передражнюючи Януковича) так і залишилася напівзібраною, але стала одним із символів Майдану. Сьогодні цей артефакт чекає свого часу, щоб посісти місце в майбутньому музеї.

Зрозуміло, що після трагічних подій вже було неможливо святкувати Різдво і Новий, 2015, рік на Майдані. Міська влада перенесла святкування на Софійську площу. Експеримент виявився вдалим — містяни і туристи дуже високо оцінили нові можливості публічного простору — камерної площі в старому місті. (Якщо до 2014 року у нас був Новий рік і «йолка», то відтоді, видається, у місті нарешті святкуватимуть Різдво.)

11 Донині триває суд над тодішнім міським очільником Олександром Поповим (не мером,

обраним громадою, а чиновником, призначеним Януковичем), який і підписав розпорядження КМДА про необхідність очищення площі задля встановлення ялинки.

12

Треба зауважити, що, не зважаючи на те, що 2/3 киян підтримували Майдан (http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2013/12/131219_euromaidan_kyiv_supports_vc (перегляд 27 листопада 2015)), до 18 лютого 2014, принаймні за зовнішнього, поверхового, погляду, місто жило у повсякденному режимі, а «Майдан» залишався у своїх «географічних межах».

13

Навіть візуально обладунки протестувальників із загонів самооборони нагадували середньовічних воїнів; можна пригадати й змайстровану ними катапульта, яка досі зберігається на подвір'ї Національного художнього музею.

14

І якщо деякі з них (та ж Михайлівська чи Інститутська, площа перед Верховною Радою) були репрорійовані громадою міста, то горезвісний вертоліт-

ний майданчик Януковича так досі й залишається об'єктом з невизначеною функцією, правом власності і подальшою долею.

15

Див. Додатки у <http://terradignitas.kga.gov.ua/zavantazhennya/konkursne-zavdannya> (перегляд 29 січня 2016).

16

Було запроваджено інститут «комендантів будинків», правила внутрішнього розпорядку та контроль на вході. Тут цікаво зазначити: тимчасом як від чоловіків варта вимагала пред'явити посвідчення особи, жінок пропускали всередину без проблем (очевидно, вважаючи, що вони не становлять жодної загрози) — тобто спрацьовували звичні гендерні стереотипи.

17

Крім членів Самооборони Майдану, Медиків Майдану, Кухні Майдану, в Українському домі розміщувалися штаб Автомайдану (спільноти, яка від самого початку мала «екстериторіальний статус» — діяла не лише в межах Майдану, а й проводила акції по всій країні та за її межами). Студентська асамблея об'єднала студентів з

багатьох вишів (НаУКМА, КНУ, Київської Політехніки та ін.). Окрім просто «присутності», звідси координували студентські протести, в робочих групах розробляли пропозиції до Закону про вищу освіту, організовували кінопокази та дискусії. А Жіноча сотня (не бойовий підрозділ «жінок-воїниць») допомагала координувати дії в рамках більшої ініціативи — Майдан-SOS. Вона складалася переважно з активісток феміністичного руху, але в процесі до неї приєднувались і «домогосподарки», які просто приходили і пропонували допомогу.

18

Заходи широко анонсували у соцмережах, і багато людей спеціально приходили послухати лекцію, подивитися фільм чи взяти участь у дискусії. Графік заходів був дуже щільним, а у формуванні розкладу на рівних засадах брали участь представники різних «ситуативних спільнот», інколи з діаметрально протилежними ідеологічними поглядами і симпатіями. І якщо в іншій ситуації деякі заходи мали шанс закінчитися бійкою (наприклад, між представниками

Свободи та лівими активістами), то впродовж «нормального» функціонування Укрдому (до погрому Беркутом 20 лютого 2014) жодних інцидентів не зафіксовано.

19

Під час власне Майдану автори провели 7 глибинних інтерв'ю з представниками майже всіх майданівських спільнот; пізніше, під час обговорення завдання на конкурс Територія гідності, проведено додаткові опитування представників цих спільнот. Майже всі вони діють дотепер.

20

У Києві цей «декоративний» урбанізм набуває досить химерних форм нав'язаних бізнесменами «подарунків місту» — далеко не завжди потрібних лавочок, муралів, фонтанів тощо.

21

Див. <http://terradsignitas.kga.gov.ua/zavantazhennya/konkursne-zavdannya>
http://terradsignitas.kga.gov.ua/images/docs/tezy/02_09_2014_krugi.pdf (перегляд 20 грудня 2015).

22

Хоча треба сказати, що одним з резонів вибору шляху відкритого міжнародного конкурсу як «інструменту» було саме намагання не дати якнайшвидше «втулити» пам'ятник по гарячих слідах.

23

<http://terradsignitas.kga.gov.ua/proekti-peremozhstiv> (перегляд 18 березня 2016).

24

Докладніше про проекти-переможці див: http://life.pravda.com.ua/culture/2015/12/3/204230/view_print/ (перегляд 18 березня 2016). Гасло травневих подій у Парижі 1968 *Sous les pavés, la plage* було «перепристосовано» до київських традицій і реалій.

1. Canetti, Elias (1979), *The Conscience of Words*, Seabury Press: New York.
2. Choay, Françoise (1969), *The Modern City: Planning in the 19th century*, George Braziller: New York.
3. Choay, Françoise (1997), *The Rule and the Model*, Cambridge, Mass; London: MIT Press.
4. Connerton, Paul (2009), *How Modernity Forgets*, Cambridge UK: Cambridge UP.
5. Foucault, Michel (1991 [1977]), *Discipline and Punish*, London: Penguin Books.
6. Lefebvre, Henri (1991), *The Production of Space*, Oxford UK; Cambridge, Mass: Blackwell.
7. Lefort, Claude (1989), *Democracy and the Political Theory*, Minneapolis: U of Minnesota P.
8. Low, Setha; Smith, Neil, eds. (2006), *The Politics of Public Space*, New York: Routledge.
9. Mitchell, Don (2003), *The Right to the City: Social Justice and the Fight for Public Space*, New York & London: The Guilford Press.
10. Mumford, Lewis (1979 [1961]), *The City in History*, New York: Pelican Press.
11. Ostrom, Elinor (1990), *Governing the Commons: The Evolution of Institution for the Collective Action*. Cambridge UK: Cambridge UP.
12. Ross, Kristin (1988), *The Emergence of Social Space: Rimbaud and the Paris Commune*, Minneapolis: U of Minnesota P.

- 13.** Young, Iris (2001), *Inclusion and Democracy*, Oxford UK: Oxford UP.
- 14.** Zukin, Sharon (2010), *Naked City: The Death and Life of Authentic Urban Places*, New York: Oxford UP.
- 15.** Коннертон, Пол (2004), *Як суспільства пам'ятають*, Київ: Ніка-Центр.
- 16.** Луначарский, Анатолий (1967), *Воспоминания и впечатления*, Москва: Советская Россия.
- 17.** Шліпченко, Світлана (2009), *Записано в камені: Короткі інтервенції в історію та теорію архітектури*, Київ: ВД Всесвіт.